

TOPIC:

HISTORY.

INFORMANT:

SEMI

PLACE OF ORIGIN:

YAVULO NADROGA

PLACE OF INTERVIEW:

YAVULO.

DATE:

6 / 7 / 84.

INVESTIGATOR:

WALESI LIGAIRI.

TR.

Da golevi Malolo, ni sa gole tiko na i lakolako, na ~~kambavou~~ oqo, kei iratou na lewe ni nona lala. Me ratou laki tiko e na dua na koro, me ratou vakatoka me yaca ni koro oqo o Malolo. E voleka ki na vanua e dau caka kina na tei kau, e sega soti ni yawa. Mañ kea, e ratou qai gole sara, ki Baravi, ki na vanua e ratou lai vakoro tiko kina e na gauna ni kua. E na gauna ni Veitarogi Vanua, e sa yacadratou kina na Lewei Malolo. Na i matai ni nodratou koro, e ratou a li vakaitikotiko kina, e yacana o Malolo. O ya na i balebale ni yaca, na lewei Malolo. Io, o irana lewei Nadroga. Mai Nadroga, me ra gole na loma ni vanua, o ira na lewe i Malolo. Ra gole sobu mai e na uciwai ko Nasigatoka, e ra a mai tiko i Nasama. I Nasama, ra gole sobu i Cuvu, E so, e ra gole sobu tale, e na nodra veitosoyaki ga vakai ratou. E sa kedra i vesu, na kedra i sema duadua, ni ra mataqali lewe i Nadroga, e ra yavusa ni lewe i Nadroga. O ira e sa kedra i cavuti raraba, Malouvatu. E vei talia, e ra tiko mai vei, se tiko mai vei, e sa kedra i sema, e ra

kilai kina Nalouvatu. Io, o ira talega e ra tiko ogo i Nasama. E kilai raraba tu o Nadroga, ni ra kawa ni Ulumatua. Ia, na nodratou dewadewa, sa i koya e qai tasera vakavinaka e na gauna ni Veitarogi Vanua, ko e sa qai tasere vakadua kina na i vesu ni Turaga. E wawa tu na veitarogi, mai Rukurukulevu, e na duanaudolu ciwa na drau tinikaciwa, na i waraki nei koya na turaga, mai Nasama, o Ratu Marika Nasorowale. O koya e sa davo tu ga, e sega ni lako e na Veitarogi Vanua. E mai raici vakarua, qai gole yani. Ni sa curuma na vale ni Veitarogi Vanua, e sa qai tadola, ka tasere na gusuna, e sa qai oti mai kea, na kaukauwa kei Nasama, ratou sa qai turaga levu e na gauna e daidai, o ratou mai Nakuruvakarua, ka ratou vakatokai tiko Na Ka Levu. Ni kua, e sa oti o ratou na sucu, na kawa ni ulumatua. E na nodratou tiko mai Navutuvutu, na neitou qase, e sa koro levu, ka koro e rau umani vata kina na tamata e rua. Ko e ra tawana tu mai Conua, toso i Baravi, ka toso sobu ki Nasigatoka. Sa toso sobu, me yacovi Cuvu, Malomalo, Lomawaia, ka kauta yani, o ya na koro o ya e ra tiko kina. Mai kea, e ratou sa qai toka kina e so na tukaqu, E ratou qai tukuna vei ratou, keitou sa muria mada na delana ogo. Sa vinaka, tou sa lako, kosova na uciwai, ratou cabeta na delana, a ratou siro sobu yani, ki na daku ni delana levu o ya, me ratou lai moce. Na nodratou moce, e ratou qai lai cina. Ratou mani rawata mai e dua na duna. Mai tavu, ratou kana, ni bera na nodratou kana, e sa kana i liu o koya, ka gone. Qai kana i muri o koya ka qase, qai kania walega na buina. E nodratou i cavu tiko na lala ogo na duna. Ratou gole yani i Baravi. E so e tiko ni kua mai Namada. E tiko o Namada, ratou gole cake

e so na i lala. E ratou tiko mai Tagaqa ni kua. Ratou tiko mai kea, ratou tatau e so tale, me ratou gole cake tale. E ratou lai tiko mai Namaqumaqua, ratou tiko kina ni kua. Mai kea, e sa lai cavutu tale e dua na i lala, me ratou gole cake. E dau tukuna tiko o tukaqu, nisa lai vakoro sara tu o koya, me yaco sara i Nakelo, e sega na kena i balebale o ya. Me qai vakoro kina i Nakelo ni sega kina na tamata mai Nakelo. Ni sa yaco yani, e sa tu mai na i taukei ni vanua mai kea. E sa lako yani, lai tiko mai kea, ia na kena veigacagaca ni bula e muri, au sega mada ni kila, se a soli vakacava vua na i tutu. Ia, me yavu dei au kila tiko, na sala ni veiwekani vei iratou na noqu qase, na i matai ni vale a tara o Saimoni e na nona koro, e yacana e na kena vosa vaka Nadroga, o Vunorara. E kena vosa vaka Bau, o Vunicara. E sega beka ni tiko mai Nakelo na yaca o ya? O Vunicara, ni tiko mai kina. E lewe levu vei ira mai Nakelo, e ra mai vesu ga, au vakamacala tiko kina, e ra sa yaco mai vei au, ra dau mai moce i vale, e ra qai dau vei lakoyaki. E so e ra sa kilai au, ka so e se sega tiko, me yacova mai e na siga ni kua. O au vakataki au, kei ira na luvequ, e ra kila tu, ni tiko mai kea na wekai keitou. Io sa vinaka, me da lesu tale mada i Navutuvutu. Ni sa bera na veibuli, e so e ra sa tatau, me ra sa biuti Navutuvutu, me ra sa gole yani e na nodra i lakolako/ E lewe vuqa vei ira, ni sa oti na veibuli, e ra lesu tale ki Nagutugutu, ka ra sa tatau, me ra sa dui goleva, na veivanua me ra gole kina. Me vaka taki iratou mai Semo, e nodratou vanua e tiko i kea. O Nasau, e nodratou vanua ko e sa taura tu na matanitu ni kua, ka lutu e na veitarogi vanua. O ya o iratou na kena i taukei.

E so vei ira e ra lako, ia e tiko na nodra vanua mai kea. Ia e kena vinaka e so, e ra vola na veimataqali e so, me ra kivuta e na Veitarogi Vanua, ia o ira beka na tukadra, e rawa ni ra kila tu, na nodra vanua e tu mai kea. E sa lewe levu na tamata, e ra sa tawase mai kea, e ra sa cagutu mai na nodra mata i lakolako, se na nodra yavusa. Ia, e sega ni cala na nodra sega ni veiwekani, e ra sa veiwekani vinaka tiko, ni macala tiko na i lakolako ni vei talatala mai Nagutugutu. Io, sa vinaka. E ra sa dui tiko na tamata, e sa kedra i cavuti levu ko Nadroga. Se na yasayasa Vaka Ra. Ia, na vosa e duidui. E duidui na neimami vosa, e na yasayasa vaka Ra, Ni vosa tiko e dua na tamata, e sa na kilai sara na vanua e cavutu mai kina. O ya na i wasewase ni vosa yadua, e kilai tani tu kina na yasayasa vaka Ra. Ka sega walega e na yasayasa vaka Ra, e na tarai Viti raraba na kilai tani ni vosa. Io, e dau sucu o Nadroga e na vosavosa vaka Nadroga. E sega tale ga ni dua bulu ga na vosa vaka Nadroga dina. E dau levu na kena i cavucavuti ~~na~~ e na veiyasai Nadroga, ia e dua ga na kena i balebale, se na kena dina. E tautau vata o ya, e duidui na kena vosataki, ia ni da kunea na kena dina, e dua ga. Ia, na vosa dodonu, kei na vosa dina ni vanua oqo, e sa vaka e dau kune duadua tiko mai Sigatoka. Ia, koya gone, e da nanuma kina, ni vosa e tautauvata talega kei na vosa e Viti. E sega ni o Nadroga duadua. O Nadroga, kevaka keimami veivosaki kei ira na turaga, e na duatani na rorogo ni neimami vosa. Kevaka ni o ni rogoca, ni keitau na veivosaki kei na Turaga Na Ka Levu, e sa na duatani na rorogo ni noqu vosa. E na duatani kevaka e keirau veitalanoa tiko ga kei na dua. Au nanuma, ni sa

[Handwritten signature]

tautau vata tale ga kei na veiyasai Viti. Ia na veivosaki, se na bose, na veika tale e so, e na dua tu ga na kena i vakarau. Ia kevaka e tiko e dua na turaga e na loma ni bose o ya, e sa vaka me da raica tiko, ni rua tiko na mataqali vosa e da na rogoca tiko e na siga o ya. Ni dua tani na vosa, e da na vakadewa taka, vua na Turaga, ka duatani na vosa, e da na vosataka vei ira na lewe ni ~~Turaga~~ vanua raraba. E tiko na i tikotiko ni matanitu kei Nadroga. E voleka i Yadua, e tiko kina. Ke da gole tiko e na High-way ni kua, e da na sega ni na raica rawa na koro makawa o ya. Kevaka o ni raica tiko e dua na delana momoto, o ya sa i tikotiko, ni veilitaki kei Nadroga e na gauna e daidai. E tiko mai kea, e dau wasoma na kena yaco na leqa, e maca na wai. E dua na gauna, ni lauqa kei Nadroga. E cila na siga ka maca na wai. Yaco mai Na Ka Levu, e tukuna o koya, yalo vinaka, e sa leqa nai tikotiko ni matanitu, e sa maca na wai. Yalo vinaka, solia na nomu vanua, me tiko kina na i tikotiko ni matanitu. Sa mani kaya o koya, sa vinaka. Ia, ni da rai lesuva tiko, e na gauna ni nona bula na tukaqu, au tukuna o koya, ni dua na ka bibi e dau veivosakitaki, e dau tukuna vua, Na Ka Levu. E sa loma soli o koya, me tukuna kina o koya, sa vinaka, au sa solia na vanua, qai lewa ga o iko. E sa sega ni lewa tale o tukaqu, e sa o koya ga e na bogi ni siga o ya, e sa solia vakadua vua, na kena lewa, na i tikotiko ni matanitu e daidai mai Lawaqa. E sa qai lewa e daidai Na Ka Levu, na kena qai lisi taki i muri, me tara na koro o ya. E sa sega ni kila tu o koya, me yacovi ira na nonakawa. Sai koya na veisolisoli vaka turaga, ka sega ni kerei na kena lisi. E dusia tu na gauna ni

nodra bula, me vaka na gauna au a vakamacala taka tiko, e na gauna ni veibuli, me yacova na gauna nei Saimoni, e dusia tu na ka o ya. E rau lewa vata na ka taucoko, e na vukui Nadroga. Io, gauna nei Aisea Vasutoga, e a tara na vale ni yasana, se na vale ni Roko, e na kedrau veimama o Nasama, o Navutu, kei Volivoli. E gaunisala ga ni sitima, e toka i kea na yavu ni vale oqo, e tara kina na vale ni yasana. Ia, ni sa tara oti na vale, e qai yaco e dua na kalevu, ni a kama na ka o ya. O ya na nodratou tiko vakaca, se na nodratou vere, ni kua e da kila tiko na politiki. Oqo e nodra ga o ira na lewei Nadroga, e nodra ga vakataki ira. E sega ni nona na lewe ni vanua. Na nodra veicacati ga, na nodra veisisivotaki ga, vakaturaga, kama kina navale o ya. A toki mai kina o Aisea Vasutoga, ka mai tiko i Yavolo. E qai kena lewa, me lai kau mai na duru ni vale o ya, me mai caka tale i lalaga. Mai tokia yani na yasana na duru, ra mai tauyavu taka i Lawaqa, ni koro ni yasana ka tiko kina ni kua, e tiko kina na vale vaka viti o ya, e sa yacana tiko e na gauna oqo, o Talenavuruvuru. E kena i balebale vaka Nadroga, ni vuruvuru ni duru, e vo mai e na vanua ka a kama, ko e sa mai teivaki tale i Lawaqa, me duru ni vale vou, me yacana kina o Talenavuruvuru. Me da golevi Navoha tale. O Navoha, e da rai lesuva tale, na i tukutuku, ni nodra vinakata na kai Nubu, me ra yaco vei koya na neitou qase, o Raicoco, me buli e dua na Turaga. Ni sa vakadonuya, e vakau na kena i tukutuku, ni oti na kena veivosaki taki, e vakadonui vakavanua, esa qai lewa o koya, ka lesia, o kemudou, mo dou lai vakaqara mai e dua na ika, me ika ni veibuli. Na i luva ni yaqona. O ya, o iratou na neitou qase ga.

A ratou gole sobu mai, o iratou na mai vakaqara na ika, ka ratou mai tiko e na uciwai e tiko mai Tunalevu. E ratou tara kina na e rua na nodratou vale. Ni ratou vakasaga, se ratou vakaqara tiko e dua na saqa levu. E dua na kena i wase, e nodratou i tavi na kakana. E ratou gole yani ki na veidelana, e ratou yaco yani ki na dua na uciwa, e yacani uciwai oqo o Yoyo. E a tiko taumada kina e dua na tamata, ka a liutaumada yani i kea. E tukuna vei iratou, na cava o dou mai cakava? Keitou mai vakaqara e dua na kakana ni vei buli me neitou i tavi. E sa qai tukuna mai o koya, oqori e sega ni yaga, Dou raica, au sa solia vei kemudou na vanua oqo me nomu dou, me nomudou na yasana oqo. Ia, na kakana e levu tu oqo, na tikau, e levu tu oqo. Dou tiko ga i ke, dou kua ni lesu tale. E ratou sa laki wale, ka tiko ga mai kea, ka sega ni lesutale mai o iratou na i lala o ya. Ni kua, e ratou vakoro tiko mai Nadromai. E yacadratou tiko mai kea, na Leweiataba. Ia, o ratou na neitou qase, e lesi vei iratou na ika. E ratou mai saga, e ratou mani rawata e dua na ika, na saqa. Sa ratou mani mai kauta yani, me yacova na siga namaki, ni veibuli. Oqo na ika oqo, e vakatokai tiko me ika ni veibuli. Sa oti na veibuli, e sa i luva ni yaqona, vei Ratu Wakanimolikula, na kena magiti, na kena ika oqo. E sa kena i vakadei, ka kena i vakadinadina tu mai na gauna ko ya, vei ira na noqu qase, me yacova na gauna na oqo. Ni curu na saqa oqo e na noqu uciwai, o ya e sa dusia tu, ni sa voleka ni dua vei keitou, me sa vakacegu yani e na vuravura oqo. Ia, ni veika o ya, e dau lewa na kalou, e da dau kurabui kevaka e dua e tauvimate, da sa kila ni dua e sa mate. Ia, vei keitou e sega. Ni curu e dua

na saqa, ia e mate na saqa, e dau laukana, e sa kena i tinitini ga,
ni sa na dua vei keitou e sa na vakacegu yani e na vuravura oqo.
Sa vinaka, da lesu mada, ni sa yaco mai na lotu ki Viti. E bau
yacovi Nadroga, e na gauna e tukuni na kena i talanoa, ni a cabe
na lotu, e na matasawa kei Sila, e na baravi lailai o Naqamuqamu.
E sa kena kawa o Ratu Aisea Vasutoga. E se tiko na kena kawa e na
gauna ni kua. E dina ni sa cabe mai kea na lotu, e sa lewai na
kena kau ki Vale Levu na i tukutuku ni Lotu, e sa cabe mai na
turaga me lotu. E soli vata kei na kena i sulu, suli na i sulu, ki
vei ira na turaga, O Nadroga, e dola tiko vakaturaga, na kena
vakau na i sulu ni Lotu. E ra sega ni kauta ga e so na tamata, e
sega. E dola sara tiko ga ki vei ira na turaga. Me ra curu na
Turaga ni ra sa vakaisulu ka Lotu, ra lotu o ira e na nodra koro,
qai dewa, muria na nodra sala ni veiyavusa ni nodra mataqali vata,
e muria tiko na i lakolako ni kena vakadewataki na i sulu ni Lotu.
Ia, e dina ga ni ra a qai luvata, e muri e so na turaga, Ia e sa
i koya, na dewa ni lotu e na vanua oqo o Nadroga. Ia, ni sa lotu
o Nadroga, e sa lotu na lewe ni vanua. Ai matai ni vale ni
talatala qase, e se nodra gauna na Turaga ni Valagi. Ia, e a caka
mai Nasigatoka, e na delana ka yacana o Korodigo. E sa nona i
tikotiko, na i talatala, kei Nadroga. E na dua na gauna mai muri,
me vaka ni da sa vakila, ni ra sa veiliutaki tiko mai Cuvu, o ira
na lewe i Nadroga. E ra rai lesuva tiko, na i tikotiko, e tiko
mai Nasigatoka na i talatala, e ra nanuma ni dodonu me lako talega
yani vei ira, mai Cuvu. O koya e vakavuna, me sa biu kina ko
Nasigatoka, me tauyavu taki o Nareba, me i tikotiko ni Talatala,

kei Nadroga. Ka tiko talega kina e muri na koronivuli na koro ni vuli ~~xxx~~ niyyalewa. Sa vinaka, ni dua na gauna makawa, e na dua na gauna vakalailai yani ki liu, o ya ni se bulabula vinaka, e na gauna au se bera kina ni se dau tauvimate. Au a tara na noqu vale, e sa oti sara tu ga e na gauna o ya, e sa vo tu na nuku e na noqu mata ni katuba, e na mata ni vale. Au a manuma meu buluta vakavinaka kina e so na vanua. Oti o ya, au sa mani cakacaka tiko, au sa mani kacivi sara mai na dua tale na vale, e yaca ni vale Mainatubaiwaqa. E yaca ni kena i taukei, o Ifereimi Kubukawa. E kacivi au, ni lako mai me dua na bilo yaqona. Au mani tukuna vua, a au, au lesu mai ki Nasigatoka. E sa vinaka vakalevu. Oti o ya, ni rauta e tini na miniti, e kacivi au tale, ka tukuna mai o koya, ni lako mai, na waqawaqa e tiko oqo. Na waqawaqa o ya, ya o Josefa Tonawai, mai Lawai. O ya na waqawaqa ni Turaga, o Ratu Wakanimolikula. E sa biu sara na i sivi, au sa gole sara yani ni sa kacivi au tale gmai. Au curu yani, e dabe sara toka mai cake o waqawaqa, ka qaravi yaqona tiko o Ifereimi, au dabe sara e na yasa ni kovata e na yasa ni kubu ni vale, au raica kina e ddaxna pepa. Kau vakacega sara, kau raica kina e dua na i taba kei Yanuca, ni sa na samaki, me na tara kina na otela. Au sa vakawilika tiko, oti o ya, au rai yani ki cake, o koya e vakaraici au sara tiko ga mai. Na i karua ni nona rai mai, au tukuna sara yani vua, au via taroga e dua na ka. Na cava o ni via taroga, sa qai tukuna o koya, se na cava na kena i balebale me tara kina na otela mai Yanuca, ni a cabe kina na Sau kei Nadroga, o Ratu Wakanimolikula. E sa mai caka oqori, me sa nodra i tikotiko na dui kaikai, e vaka

e vei, e sega li ni vanua tabu, o Yanuca. Qai tukuna o koya, io sa dina, ni wawa mada vakalailai. Qai tukuna vei au o koya, io e sa yaco mai vei au na vosa, e kerea mai na turaga, o Ratu Wakanimolikula, meu kerea vei iko, ko o rawa ni vakadonuya, me lako mai, me rawa ni drau mai veivosakitaka na ka o taroga tiko mai oqori. Au mani kaya yani, sa vinaka. Ni sa yaco mai na turaga, e sa vabula sara mai vei au. Bula Semi, au mani tukuna yani vei koya, ni bula vinaka. E sa tukuna sara o koya, e sa kena gauna oqo, meu tukuna vei iko, niu sa vakavinavinaka vakalevu sara vei iko, au rogoca tiko e na noqu i tikotiko, na veika o ni tukuna tiko. Ia oqo, au sa vakauta tale mai kina na noqu kerekere, me daru mai veivosaki, mo tukuna mai vei au, na ka o vinakata e lomani mo kila. Ke ko taroga na i tikotiko ni Kalou bula, mai lomalagi, au na rawa ni vakamacalataka vei iko. Ke ko ni via taroga e na maliwa lala, au na rawata. Kevaka o via taroga e na dela ni vura vura, au na rawata, Kevaka o via taroga mai bulu, se na boto ni sauloa kei vuravura, au na rawata. Tukuna mai vei au, qai tukuni yanivua, e sega niu via taroga na veika e vuqa. E dua bulu wale ga na ka au via taroga, e na vukui Yanuca, kei na vanua tabu tale e vuqa, me vaka ni da a kila tu, ni vanua tabu, e qai vinakati me tara kina na veiotela, me yaco ki Yanuca, me sa nomuni tikotiko tabu Na Ka Levu. Oqo na kena i sau. Au vakavinavinaka vakalevu, vei iko, tukuna sara mai vei au, na siga kei na yabaki, keirau a sota kina mai Lawai. Sa qai tukuna mai o koya, na i matai ni gauna daru a sota kina mai Lawai, au a taroga kina e dua na taro, ka ra a sega ni sauma, ko ni a sauma vei au. Au a taroga tiko e

ra qai sega ni rawata, ko ni a qai vakamacalataka vei au na kena i balebale, e sai koya, e yaco e na siga ni kua. Na ka o raica tiko i Naceva, ni sai koya na basoga ni kau e rua, Ni o sauma tiko vei au, e wase rua tiko na vakasama ni taukei, e duidui tiko, e sega ni se dua na ka me qaravi, me qaravi e na lotu. Me tukuni tiko vei au mai Lawai, e daidai e sa mai yaco i Viti, oqo na lewa ni kalou, e sega ni lewa ni tevoro. Oqo e sa lewa ni Kalou, e sega ni yaco ga i Viti, e yaco e na veiyasai vuravura. Ni ra na yaco mai Viti, o ira na vakailavo, me ra mai vakailavo taki keda i Viti, me rawa ni mai tara kina na noda i tikotiko. E so na ka me tara raraba na bula ni noda lewe ni vanua. Oqo e sa kena i balebale, e ra yaco mai kina o ira oqo. Oqo, e ka vou kei keda, me ra yaco mai, ka vou vei iko, ni o raica na taba kei Yanuca. Ia, mo kila, e dau vunau taka e liu o Apolosi, e na yaco mai na gauna, ia meu tukuna vei iko ni kua, na gauna e na sega ni yaco mai, me vaka e ciçi mai e dua na motoka, ka mai tukuna ni sa yaco mai na gauna, se dua na sitima. E sega, na gauna e sa nona lewa na kalou, me sa wasea tiko vakalalai. E da raica e na gauna ni matanitu ni Koloni, o ya, e sai tekivu ni wasei ni gauna, e lewa na Kalou, e sa dewa tiko mai kina. Me toso mai na vuli, me ra vuli vakavinaka e so na noda gone. Ni sa yaco tiko ni ra rawata mai e so, na koroi kei na vei vanua ko e yawa. Ni sa qai yaco mai, me sa tu vakataki koya oqo, ia sai koya, o ya na i wasewase ni veivanua, ka sa mai yacovi Yanuca ni kua. Ni sa oti tale e dua na yabaki, e a tiko saraga o Josefa Tonawai, e na waqa ni turaga, e na noqu vale,¹ Keirau dabe veivolekati sara, me rauta beka ga e dua na i kalawa ka veimama.

E kerea tale o koya, ke rawa niu vakadonuya, me keirau mai vei vosaki tale, meu vakadonuya, me yaco mai na Turaga, ka keirau sa qai mai veivosaki tale. E na vukui Yanuca, kei na veiotela, e ka raraba e Viti. E sa qai tukuna o koya, e sa rawa, e sa tara na veiotela e Viti, me yacovi Yanuca. E vakabibi taka o koya, o koya o ya mai Yanuca. Na i lavo, e sa na rawa kina, na i lavo e ra sega ni dau rawata o ira e liu. E saumi vinaka na cakacaka, kei na veika e ra na volitaka mai kea. E ra na yaco mai na sara vanua, e ra na kauta mai na nodra i lavo, ka ra na biuta i Yanuca, se e na vei otela. Me ra cakacaka o ira na gone yalewa, o ira na cau-ravou, o ira na turaga, me rawa na i lavo. Oqo na toso ni gauna. E dodonu me ra kila, ni sega ni dua na kena i balebale, me da vagolea kina ki vei ira na tevoru, e gadreva na turaga ko Wakanimoli-kula, meu bau tukuna vei ira na wekana, ni lewa ni ka bula na soso ni gauna. E sega ni lewa ni tevoru. Dua, me ra taura na nodra i lavo, me ra yalo matu, me ra nanuma, ni na lewai mai muri, vei ira e na dua na i naki vinaka. E kena i karua, o koya e sa na vaka sabuabutaka e sa kena i balebale, ni na sega ni rawata, na nona i tikotiko, e na yaco mai e dua na gauna, e na sota ga kei na vaka loloma. Ni cakacaka o ya, e na sega ni cakacaka tudei ga kina e dua na tamata. E sa lewa ni kalou, ni sa rawata vakavinaka e dua na tamata na veika e rawata, e sa na dua tale e na sosomi taka. E na sega ni caka walega i Yanuca, e sa na yaco vaka kina e na vei otela e Viti raraba. Ia, sai koya koya, na veika keirau a veitalanoa taka tiko. E kena i tinitini ni neirau veitalanoa, e tukuna o koya, ni o au walega, o Semi, e keirau veivosaki kei na Kalou. Ia, kevaka e dua na

tevoru e tukuna, ni veivosaki kei na kalou, e sega. O au walega na i dewadewa ni kalou i vuravura. E dua na ka meu tukuna, dou lotu, ka dou dau teitei vakalevu, ka dou qarava na nomudou vanua. E sai koya beka o ya, na levu ni neirau veitalanoa na turaga. Sa vinaka, ni sa oti na siga o ya, e sa vakanadaku Na Ka Levu. O Rau Wakanimolikula. E na veigauna e so, e dau tu mai Lawai, se au tu mai noqu vale, ka sa lako mai na waqawaqa, e dau dre talega, me keirau dau veivosakitaka, e so na veitalanoa, e tarai keda tiko na noda bula na i taukei. E dau vakabibi taka o koya vei au, ni bula oqo, e sa na vakatau tiko e na noda vakabauta na Kalou e na noda lotu. E daidai, e ra vunau taka tiko na i talai ni kalou, ka levu tikoga na basu ba. Ia o ya, na noda tawase tiko, e na kau basoga, ka tukuna vei au. Ia, vakarautaki tiko ni noda bula na i taukei ni tiko ga na vuna, ka qai basoga i rua tiko. Ia e tukuna tiko o koya, dou masu vakalevu, ka dou lotu vakalevu, na i taukei. E na yaco mai na gauna, e ra na kila mai kina o ira na basu ba, o ira na cauravou, e na vale ni veivesu, ka na yaco talega mai na gauna, kevaka dou gumatua, dou qaravi kalou. E tukuna o koya, e sa na vakatau sara tiko ga na toso ni bula kei Viti, na nomudou vakabauta, na nomudou duavata. Ia, kevaka e tawase tiko na vakabauta, e na via dredre. Ia, e sa na yaco tiko na lewa ni kalou e Viti, oqo na ka e dau tukuna. E sa noda i tavi, kevaka e da dau vakadikeva, ka da dau vakaraica tiko, e na veivula, e na veiyabaki, e na duidui ni veika e yaco, me da kila tiko, ni oqori na i wasewase ni gauna, e ra mamaka tu na noda qase, ni na yaco mai na gauna nei Apolosi, e ra dau vunautaka. Na gauna e tukuna

o koya, e na sega ni yaco mai me vaka na bulumakau, se na motoka. E sa lewa ni kalou na gauna, e sega ni lewa na tevoru, e sa lewa ni kalou, me wasea tiko vakalalai. E da kila tiko na i vaka tagedege ni bula. Ni kua, e da kalougata, ni da raica tiko, na veivakatorocake taki. Na taudaku ni veikoro lelevu, na veika tale e vuqa, na ba ni ua, na i vakatagedege e vuqa, sa i koya na i wasewase ni gauna e tukuna o koya. E na yaco mai na gauna dou na raica, na veiwasewase ni veigauna yadududua, e lewa na kalou. Dou maroroya na nomudou bula, dou lotu, dou teitei vakalevu, dou qarava na vanua, dou maroroya na nomudou bula me balavu, mo dou na kunea na veigauna vinaka e vuqa, e sa lewa na noda kalou bula. Na kena nanumi tiko na veika me da kila. Na tei dovu, e da kila tu na kena veitalanoa na qaqi ni dovu e a tauyavu taki e liu, qai muri sara o Nadroga. E tekivu mai, o koya na vanua mai Muanikau, qai dewa mai Navua, mai na Tebara, mai yaco i Nadroga. E noqu vakasama, de sa kena i balebale, na i tuvaki beka ga ni vanua, me tiko na kenā draki, me rauta na bula e tiko kina. Ia, mani yaco i Vanua Levu na i tei ni dovu. E na sega beka ni rawa me da tukuna, ni vakavunaka, se au na tovolea meu tukuna i ke, na nodratou vinakata na kai Valagi, me tei na dovu e na yasayasa vaka Ra, e a vaka donuya Na Ka Levu, me ratou kerea vua veī koya, me tei na dovu, e na yasayasa vaka Ra, me yacova mai na gauna ni kua. E matata tu vei ira na nona kawa Na Ka Levu, o keitou talega, e keitou kila na i vakamacala ogo, ni kerei ga vua Na Ka Levu, me tei na dovu e na yasayasa vaka Ra, ka sa vakadonuya o koya. E sa nona lewa vaka Turaga, o koya e sa lewa me tei na dovu e na yasayasa vaka Ra. E

qai so tale na kena i balebale e ra tukuna e so. E ra kaya ni lasu. Ia, kevaka e da raica vakatitobu sara, e sa na dredre na tikina ko ya, me da na tukuna ni veika taucoko e ka vakalou, e i dewadewa ni Kalou, e i dewadewa ni veivakalougataki ni kalou, vei ira e ra vei tarataravi, me yacovi ira mai na noda kawa. E na rairai matata beka, na noqu vosa o ya, nei Ratu Wakanimolikula. E ra lesu mai, e na i lakolako ga e ratou lako tiko kina, kei rau na tuakana, e a lesutale, o iko ki Viti, mo laki nodra Turaga. O ya, e sai koya na vanua kau raica, o Ratu Wakanimolikula, e sa sau levu dina kei Viti, ka Tui kei Viti, me vaka na nodrau yalayala o rau na tuakana ka rau sa gole yani ki Vavalagi. E lai dewadewa lesu ga ni nodrau lesu mai, ka cabe mai ki Kadavu, ki Kadavu, me yaco mai ki Yanuca. Ki Yanuca, me buli mai Lomolomo mai Nadroga. Oqo na ka au kila, e sai koya beka na veivakalougata taki, ni yasayasa vaka Ra, e dewa mai vua, e nodrau yalayala na tuakana mai vei rau. Lako, lesu tale vei ratou na kai noda, me laki nodra i liuliu, ka nodra turaga. E a tukuna vei au, ni na dua na gauna e na rawa ni talanoa vei au, vinaka vakalevu. Na i sema ga ni noqu vakamacala e sa qai oti, me u tinia kina na vinaka vakalevu, ni sa kena i sema ga, na vei talanoa kei na turaga, e na noqu vale. Sa vinaka, e da sa na lesuva na i talanoa vaka Viti kei Nadroga, me baleta na rakavi. Na kena vulici se kilai na rakavi e Nadroga, e sa tekivu e na loma ni noqu koro, e Yavulo. Keirau tiko vata e ke, kei na dua na wekaqu mai Natebara. Na wekaqu dina, o Jeremaia Qara, e se wakacaka voli kina e na Agriculture. Keirau a veivosaki e na dua na gauna, au sa mani vakadonuya vua, me sa mai vakavulici i ke na rakavi. Keirau

kacivi ira na cauravou, me keimami veivosaki. E ra sa vakadonuya, keitou sa tekivu taka sara, ka sa kila vakavinaka sara tiko o Jeremaia Qara, me vakavulici tiko na rakavi, ka sa toso cake sara tiko na sasaga. Kacivi o Suliiasi mai Sawani, me mai vakatavulici keitou vakalailai. Ni sa toso tiko, qai dewa cake sara na kena i tukutuku i Suva vei Farebrother. Na i tekivu ni gauna e qai kila kina o Farebrother, o ya e sa i tekivu ni gauna, e na nuitaka tu kina o Farebrother, me nona timi o Nadroga. Sa toso tiko na gauna, e sa vakau mai na neitou siqeleti mai Suva, e vakauta mai na Farebrother. E yaco sara ga mai noqu koro o Farebrother, keitou mai qarava kina, mai moce, e na noqu koro o Yavulo. E vosa vei keitou ka lesu tale ki Suva. E sa toso tiko na kena kilai na rakavi kei Nadroga, e sa tekivu taki e dua na kena rara mai Lawaqa. Ni oti na kena tauyavutaki na rara, e a donumaka tiko o Peni, e a mai cakacaka tiko i ke o Peni, a mai veivakatavulici tiko vei keitou. A kalougata ni lewe levu na ovisa, e ra dau rakavi, e ra tiko e Lawaqa, keitou dau vulica vata na qito Rakavi. E sa toso na kena kilai, e yaco sara ni ra mai qito i Suva. Ra mai qito i Suva, lesu, oti o ya, ra lai qito i Matanagata, ra lesu. Ni sa oti o ya sa kaya o Farebrother, me keitou sa curu e na unioni mai Suva, keitou wili tiko e na unioni mai Suva o keitou mai Nadroga. Me yacova na kena veivalataki na Farebrothera Trophy, a vakayacori mai na qara ni koula, mai Tavua, mai Matanagata. O ya na i matai ni Fiji Rep, se na i matai na Nadroga rep, mai rawa, a laki sota i Vatukoula. O ya, na i matai ni cauravou e a digitaki, me yacana na Nadroga rep, au bau digitaki talega, me keitou lai rakavi i

Vatukoula. O ya na i matai ni gauna, me keitou dara kama na i vava. Keitou qai tovolea vakadua na i vava, keitou qai nanuma tu, ni ka rawarawa na i vava, ia e na mataka ni siga o ya, e soli na i vava, kei na wa, kei na sitokinā, keitou lai rara ni qito. Keitou sota kei ira mai Rewa. Keitou raica na i vakarawarawa ni qito mai Nju Siladi, o Fereqe, keitou kila ni ra lesu mai Valagi. Keitou kila ni ra lai qito i kea. Na qito, e na i matai ni tini na miniti, e sa sikoā o Nadroga. Ni oti e veimama na aua, e sa sega saraga ni dua na ka, keitou rawata rawa tale o Nadroga. E sa neitou cakaŋaka, me veisau na tamata, e voleka ni keitou mate e na katakata ni vava e tubu mai vei keitou, ni keitou qai tovolea vaka dua. Ni sa voleka ni oti na qito, na i otioiti ni sikoā e ratou cakava mai Rewa, e ratou taubale saraga, e ratou lai biuta vaka malua na volo, i matamata, e sa sega tale ni dua na kaukauwa, me keitou rawata. Keitou lesu mai e na yalo e vakacegu, e na yalo e sega soti ni bibi vei keitou, ka keitou vaka i ulubale tiko e na i vava. E na mataka ni siga e dua, sa tukuna mai o boso, dou waraki au, e na ka na kaloko. Keitou lako i Valenivono, me keitou lai wawa kina, e sa yaco yani o Farebrother, solia na keitou tagako, ka talanoa sara vei keitou. Qai tukuna o koya, au a sarasara e na nomudou qito e na noa. Au a vakavinavinaka vei kemudou. Au kila ni vakamalumalumu taki kemudou na i vava. Au sa vakaotia kece taucoko na vakasama, e na noa, meu vakadeitaka, meu tukuna vei kemudou ni kua. Au sa na yalayala vei kemudou na cauravou ni Nadroga, oqo na i yalayala ni Farebrother, e na vale ni vuli mai Maganagata, qai tukuna o koya, ni na yaco o Nadroga e na gauna mai

muri, e na timi qaqa duadua e Viti. Veitalia na veiyasai Viti, e tiko kina na cauravou mai Nadroga, e ra na tamata dau qito. E sa na yaco tu, na i yalayala nei Farebrother, e na dua na gauna e muri sara, me na yabaki walu na Farebrother e Nadroga, vata kei na dua tale na bilo. O ni na vakataroga tiko, na qaqa nei Nadroga, se e kilai mai e vei na qito oqo. Io, na rakavi, e a tekivutaki ga i Yavulo, e na noqu koro, qai dewa yani i Sigatoka, qai dewa i Nadroga rafaba, oqo na kaukauwa e tu i Nadroga, ka sa yalataka vei keimami o Farebrother. E dina ga ni sa mate yani, ia e sa bula tu vei keimami na yalayala o ya, ni na sega ni cala, ni keimami na rawata tiko kina na qaqa e na neimami vanua, e na qito lelevu e vuqa. Au vakavinavinaka vua na Roko Tui Nadroga, ni nanuma me rau gole ga mai vei au. Au vakavinavinaka vua, niu sa rawata na noqu i tavi e na noqu vanua oqo. Au sa vakavinavinaka vakalevu vei rau na marama erua, e na nodrau mai vakalusia sara vakalevu na nodrau gauna, e dina ga ni nodrau cakacaka, ia au sa vakavinavinaka sara kina vakalevu. Au kila ni oqo, na veika e gadreva tu vakalevu ko vuravura, na veika e gadreva tu, na matai vuravura me kila, na veika ni bula, ni noma bula na kalou, ni noda bula na lewe ni vanua, na noda toso, kei na noda vakaloloma, na noda vinaka, e i dewadewa ni veika e vuqa, mai liu sara me yacova mai e daidai, sai koya e ra lako tiko mai kina. Au vakavinavinaka e na nodra vosota, me rau solia, rau vakayalia na nodrau gauna, e rau mai tiko e na noqu vale e Nadamoli, au sa vakavinavinaka kina. Au sa mai tinia na noqu vosa, e na vakavinavinaka vua na noqu kalou levu, o koya e sa solia na neitou bula, me keitou mai sota, me keitou mai veitala

noa taka tiko, na veika e rau gadreva. Au sa vakavinavinaka, niu
sa rawata na noqu i tavi, vinaka vakalevu.

SA OTI.